

Nevyhnutelnost principu „3K“ v našich lesních rezervacích

Tomáš Vrška

V letošním Roce českých pralesů si připomínáme výročí první deklarace ochrany pralesovitých porostů – Žofínského pralesa (1838) a Boubínského pralesa (1858), které i v celosvětovém měřítku patří k těm úplně nejstarším. S jejich ochranou

a obecně s ochranou desítek dalších maloplošných zvláště chráněných území (MZCHÚ) pralesovitého charakteru bychom si měli připomenout i zásadní problém, resp. otázku: „Jakým způsobem je chceme dále chránit?“

Obr. 1 U Plešného jezera. Foto Archiv AOPK ČR



Obr. 2 Fragmentovaná krajina Vysočiny. V pravé části je zřejmá stará bučina v přírodní rezervaci U Římské studánky, která je obklopena mořem smrkových monokultur a scelených polí. Magnet pro zvěř je zřejmý. Zdroj: Google maps



Obr. 3 Totální vliv zvěře na dynamiku lesa zesílený do extrému při oborním chovu zvěře – oplocená versus neoplocená část NPR Cahnov-Soutok, dnes porostu pralesovitého charakteru, dříve pastevního lesa. Foto Libor Hort

Co vlastně chráníme

Historie ochrany našich „tradičních“ rezervací pralesovitého charakteru nabízí několik důvodů, které se u různých rezervací opakují: najdeme např. estetické až filozofické důvody (Žofínský prales a Hojná Voda), výzkumné důvody s cílem poučit se do praxe lesnictví (Boubínský prales), zachování panského loveckého revíru (Mionsí) apod. Ve všech případech se ale stal předmětem ochrany „nedotčený prales“, „jedlobukový prales“, „pralesovitý zbytek“ apod., tedy lesní porost, který se v očích otců zakladatelů zpravidla výrazně lišil od stejnorodého hospodářského lesa, a to přesto, že byl nějak v minulosti ovlivněn. Zakladatele zaujala zejména variabilita dimenzí stromů, včetně těch obrovských, které v hospodářském lese nenajdeme, přítomnost tlejícího dřeva, skupiny vývratů (dnes bychom řekli „disturbanční dynamika“) apod. Podobně nazírali naši otcové zakladatelé i na cíl ochrany, jímž bylo „zachovat nenarušený prales“, „uchovat jej jako obraz názornému požitku pravých přátel přírody“, „zachovat nerušený vývoj pralesa“, ale také „zachovat jedlobukový prales“. Sečteno a podtrženo, předmětem ochrany byly a jsou porosty pralesovitého charakteru domněle málo narušené člověkem a cílem ochrany je umožnit jim samovolný vývoj, aby se zachovala jejich podoba. Ve světle současných poznatků vědy a sílícího vlivu globální klimatické změny se však jedná do jisté míry o protimluv. Umožníme-li totiž těmto porostům samovolný vývoj s maximálním vyloučením přímého vlivu člověka (nepřímý vliv se omezuje velmi těžko), nemůžeme očekávat, že se zachová jejich „původní“ podoba. Dostáváme se tím na dřev – k základnímu rozhodnutí, zdali chce-

me chránit procesy (bez ohledu na to, jak se ekosystém změní), anebo nějaký stav, který budeme uměle udržovat. Celé toto dilemma se nám navíc komplikuje: (i) do samovolných procesů vstupují nepřímé vlivy člověka – např. přenos oxidů dusíku z rostoucího automobilového provozu, šíření invazních neofytů a také princip „3K“; (ii) do snahy o aktivní management i do ochrany samovolných procesů současně vstupují měnící se podmínky prostředí způsobené globální klimatickou změnou prostředí.

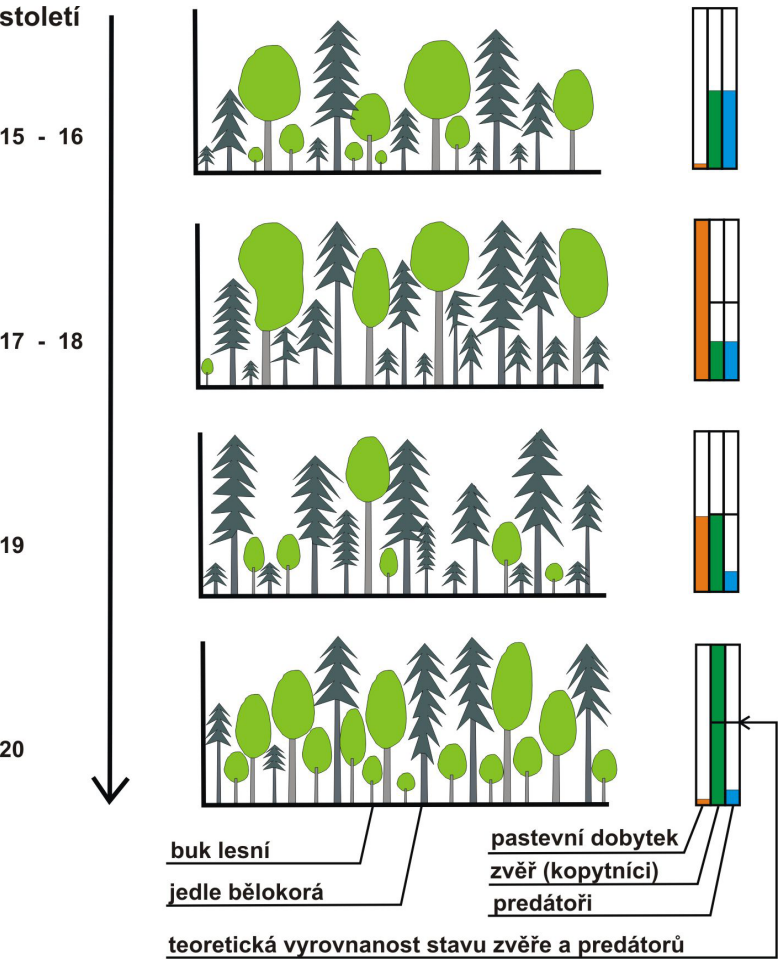
Princip „3K“

Naše pralesovité rezervace se nacházejí v kulturní krajině, a má-li být charakterizována jedním slovem, jedná se o krajinu fragmentovanou bez ohledu na pozitivní nebo negativní vlivy fragmentace (obr. 2). Ve fragmentované krajině žije zvěř, která je myslivecky obhospodařována. Predátoři v krajině jsou extrémní vzácností, a jakkoliv mohou být dnešní potvrzené výskyty rysa a vlka nadějí do budoucna, nejsou dnešní populace schopny výrazně ovlivnit stavy lovné zvěře. Z pohledu diskuse o ochraně procesů (samovolného vývoje) jsou nejdůležitější zvěři herbivoři – ať už spásací (např. srnec obecný), okusovači (např. muflon), nebo potravní oportunisté (např. jelen evropský). Co se ve fragmentované krajině s nadměrnými stavy herbivorů děje? I kdybychom hypoteticky (jakkoliv to zní pohádkově) připustili, že máme jenom velmi zodpovědné myslivce, kteří dlouhodobě udržují normované stavy zvěře (a tyto normované stavy by byly seriózně stanovené), vždy docházelo a bude docházet ke kumulaci zvěře v rezervacích pralesovitého charakteru, protože v nich platí zmíněný princip „3K“.

1) KLID – zvěř není v pralesovitých rezervacích rušena tolik jako v hospodářském lese – nejezdí tam traktory ani neoperují harvestorové uzly, nepotkáte v nich kočí se svými koňmi pro směřování dříví, rezervacemi nejezdí auta hajných (s výjimkou NPR Žákova hora) ani odvozní soupravy s dřívím, zpravidla se tam nepohybuje mnoho turistů, nejezdí bikeři atd.

2) KRYT – v pralesovitých rezervacích je velké množství tlejícího dříví, ležícího přes sebe, plně v nich funguje vývratová dynamika, která vytváří členitý reliéf, střídají se skupiny hustého zmlazení se stromy s nízkou nasazenou korunou apod. Nikde jinde zvěř nenachází lepší kryt, lepší podmínky pro kladení mláďat. Proč by se pohybující zvěř měla držet uprostřed sterilní smrkové monokultury, když je tam vidět na 100 metrů?

3) „KRMENÍ“ – nejlepším zdrojem přirozené potravy jsou pralesovité rezervace. Variabilita a ploškovitost vývojových stadií nabízejí pestrou paletu lahůdek – vysokostébelné byliny (jelení zvěř), štavnaté a lehce stravitelné rostliny (srnčí zvěř) a samozřejmě bonus v podobě lahodného zákusku – termínally jedlí a jiných voňavých (terpeny) nebo sladkých dřevin. Pokud si chce zvěř potravu okořenit, má k dispozici dostatek jemné kůry k loupání. To je skvělá alternativa pro zpestření jídelníčku od pečujících myslivců, který ne že by byl chudý a objemově nedostatečný – ale není tak pestrý, a proč se pořád krmit gulášem s chlebem, když můžeme občas zajít na telecí řízek s bramborovým salátem a po obědě si dát jahodový pohár s pišingrem?



Obr. 4 Vývoj populace jedle a buku v karpatských rezervacích v porovnání s výkyvy populací pastevního dobytka, zvěře a predátorů (Vrška et al. 2009). Zpracoval Tomáš Vrška

Princip „3K“ je za současných podmínek v naší krajině nevyhnutelným důsledkem lidského zacházení s krajinou. Nejenže zatím nejsou na obzoru stabilní a plošně rozšířené populace predátorů, ale nehrozí ani výrazné snížení početních stavů zvěře (obr. 3), neboť myslivost je nejenom vášeň a služba, ale také politikum, které se dá dobře využít. Tudíž je třeba si reálně položit v úvodu naznačenou otázku: Jakým způsobem chceme dále chránit pralesovité rezervace a co v nich vlastně chceme chránit? Ilustrativní příklad z praxe nám může napovědět.

Všude lidský vliv

Karpatské jedlobučiny (NPR Salajka, Razula, Mionší), stejně jako např. NPR Žofínský prales v jižních Čechách, jsou dlouhodobě chráněny jako (smrko) jedlobukové porosty pralesovitého charakteru. Mají však problém – podíl jedle v nich dlouhodobě a silně klesá (graf 1) a změna není na obzoru (Pícha 2012). Mění se nám tedy předmět ochrany – „jedlobukový prales“. Historickou změnu dřevinné skladby např. v Karpatech způsobil člověk (Vrška et

al. 2009). Vlivem středověké valašské kolonizace a s ní spojené pastvy dobytka v lese, hrabání listového opadu jako steliva do salašů, pálení buku, vytlačení zvěře mimo dosah lesní pastvy (tedy i omezení okusu semenáčů jedle) došlo zejména v okolí karpatských polan ke změně podmínek pro reprodukci dřevin – výrazně výhodnější podmínky pro jedli než pro buk způsobily, že se během 300 let valašské kolonizace z původních jedlobukových pralesů staly bukojedlové pralesy (obr. 4). Když byla pastva v lesích zakázána (1756 na Moravě a ve Slezsku) a toto nařízení realizováno (průběh 19. století), podmínky se obrátily silně ve prospěch buku – do lesů se vrátilo více zvěře, nebyli v nich ovšem už predátoři, půdní povrch opět pokryla vrstva listnatého opadu, který klíčící semeno jedle neproroste, neboť nemá dostatek zásobních látek na tak dlouhou cestu. Zvěř opět zkousávala hlavně jedli, zatímco buk populačně posiloval (obr. 5).

Dnes má jedle možnost úspěšné obnovy na vrcholcích vývratových kup, které nejsou pokryty



Obr. 5 Fotografie Rudolfa Jandy z Mionší z počátku 50. let 20. století. Dominují obrovské jedle se zavětvením i v nižších částech kmene – důkaz dřívějších růstových podmínek s dostatkem světla. Nastupující generace buku je ještě v podúrovni, ale nekompromisně postupně zabírá růstový prostor. Foto Rudolf Janda

vrstvou bukové listové opadanky a mají další příznivější vlastnosti pro obnovu. Jedle se zmlazují, ale neodrůstají, anebo jenom vzácně. Příčinou je samozřejmě tlak zvěře způsobený fungováním principu „3K“ a k tomu agresivní, někdy až invazní chování buku, kterému evidentně globální klimatická změna svědčí. Jeho zmlazení je tak početné a silné, že i když u této dřeviny dochází k poškození okusem, stačí dostatek buku odrůstat a na řadě ploch ve stadiích dorůstání je pod bukem taková tma, že ani stín snázející jedle nevydrží dlouhodobě tento stres, neb její i tak ochuzený asimilační aparát je každoročně ještě sežrán „zlatými“ zuby naší zvěře. Jedlové bonsaje jsou častou růstovou formou našich pralesovitých rezervací.

Jak se rozhodneme?

Co můžeme v této situaci dělat a co to znamená pro předmět a cíl ochrany? Pokud panuje shoda na nepřipustnosti přímých lidských zásahů v pralesovitých rezervacích – např. uvolnění jedlí výřezem buku –, máme jenom dva nástroje

nepřímého vlivu (a jejich kombinaci) a jeden přírodní proces, které mohou „odstínit“ nepřímý vliv člověka, protože absence predátorů, fragmentace krajiny a způsoby hospodaření v ní jsou jasně podmíněny aktivní lidskou činností. Těmi dvěma nástroji, jak eliminovat do jisté míry princip „3K“, jsou lov a plot, přírodním procesem potom disturbance stromového patra. Jestliže převažuje víceméně shoda na zákazu přikrmování zvěře v rezervacích, není tomu tak s využitím nepřímých nástrojů. Co tedy dělat? Nabízí se několik variant:

1) Nic – nelovit v rezervacích, neplotit je. Výsledkem bude změna předmětu ochrany (což nemusí nutně být chybou) a také „nová“ dynamika lesa – někdy dlouhodobá absence nové generace více druhů autochtonních dřevin, způsobená ovšem člověkem vytvořenými podmínkami. Může dojít i ke zploštění (zjednodušení prostorové i věkové struktury) populací dřevin jako determinanty řady dalších (ale jistě ne všech) skupin organismů. Výsledkem může být (jako např. v karpatských jedlobučinách) pokles diversity celého ekosystému lesa – začnou chybět některé dřeviny (jedle a její tlející dřevo) jako hostitelé na ně specializovaných druhů hub, mechorostů, bezobratlých apod.

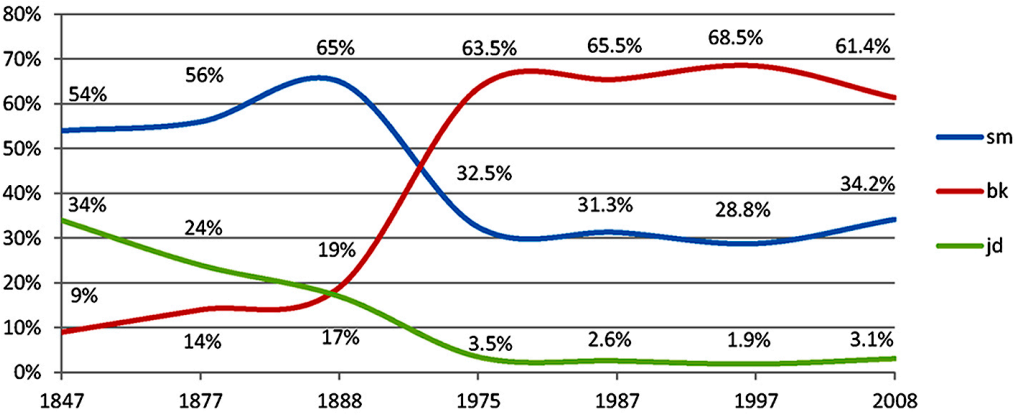
2) Lovit v rezervacích, ale neplotit. Pokud bude lov intenzivní a hlavně permanentní, může mít částečný vliv jako náhrada populace predátorů. Při dodržování v zákonu, a zejména v prováděcích předpisech kodifikovaných mysliveckých zvyklostí (které pochopitelně jsou také humánním názíráním na celou problematiku), je ale efekt slabý – máme jasně stanovené doby hájení zvěře, což predátoři nemají, tudíž ve výsledku bude dlouhodobý efekt velmi slabý (nelze ale tvrdit, že nulový).

3) Plotit – oplotit lze celou rezervaci nebo vybrané části na určitou dobu a ploty přesunovat – např. když odroste skupina zmlazení jedle, tak aby terminál byl alespoň ve výšce 2 m. Zde jdeme do opačného extrému, protože i za vyrovnaných přírodních stavů vždy částečný okus existoval, stejně jako existovaly plochy (stáváníště) s dlouhodobě blokovou sukcesí. Plot sice vylučuje přirozený vliv zvěře, ale dává prostor diverzitě dřevin a na ně vázané diverzitě organismů, spojených s kontinuitou pralesovitých porostů, s jejich biologickým dědictvím v situaci „všechno, nebo nic“.

4) Plotit a lovit – malé nadlepení situace ad 3.



Obr. 6 Neprojdou! Pokud je disturbance silná, vznikají skrumáže stromů, do kterých se nedostane zvěř a nová generace dřevin odrůstá ve vzájemném kompetičním boji. Právě tyto procesy se projevují nejlépe tam, kde ponecháme les samovolnému vývoji. Foto Tomáš Vrška



Graf 1 Změna zastoupení hlavních dřevin v Žofínském pralesu. Evidentní je dlouhodobý pokles zastoupení jedle, která je dnes zaměněna bukem, zatímco zastoupení smrku sice kleslo, ale nyní si drží stabilní podíl (Pícha 2012).

Ve všech případech je zřejmé, že vždy vybíráme z víceméně špatných řešení. Ale nic jiného nám nezbyvá. Nadějí ale všude zůstává přírodní proces narušení (disturbance). I dříve kulturní porosty sekundárně ponechané samovolnému vývoji se vlivem disturbance (vůl, ledovka, sekundárně kůrovcoví apod.) velmi rychle mění a právě disturbované plochy se skrumážemi kmenů vytvářejí nový prostor nepřístupný pro zvěř, kde se mohou uchytit a přežít i principem „3K“ ohrožené dřeviny (obr. 6).

Proto je třeba si vždy jasně předem definovat, o co nám při ochraně pralesovitých rezervací jde. Jestli chceme připustit třeba významnou změnu dřevinné skladby ve prospěch ochrany procesů

a vzniku „nových“ lesů, anebo ne. Rozhodnutí je třeba učinit i v kontextu širšího krajinného měřítka – 27% plochy lesů v České republice má nějaký status ochrany (Vašíček 2012). Ale jenom 1,2 % lesů klasifikujeme jako přirozené lesy (Adam et Vrška 2009) – to jsou zpravidla naše pralesovité rezervace a zejména větší a plošně přece jenom ucelenější území v prvních zónách národních parků, do nichž bývají arondovány i plochy lesů kulturních. U nich (včetně arondovaných kulturních lesů) bývá samovolný vývoj deklarován jako priorita. Zatím tedy máme mnohem více prostoru na aktivní management a udržování určitého člověkem podmíněného stavu než na ochranu procesů – ať už za plotem, nebo bez něj.